МЕРТВЕ МІСТО

За рікою під горами стояло мертве місто, цілком зруйноване і пусте. Ніхто туди не ходив, бо не було за чим. Тільки оден запасний сотник одної з численних армій, з недалекого сусідства, ходив сюди за враженнями. Він був колись письменником і любив збирати сей скарб поетів — враження, однак уже довгі літа ні він сам, ні письменство не мали з сього скарбу пожитку. Так собі збирав се добро, як діти збирають усякі чічки та камінчики. А мертве місто робило справді сильне враження — можна сказати, навіть романтичне, гарне враження, далеко краще, ніж тоді, коли воно ще жило.

Одначе одного вечора, пізньої осені, сі враження були засильні. Сотник просто утік з міста, вибіг, мовби хто за ним гонив. Налякався. Сам не знав чого. Вечір був, правда, пізній, але руїни міста були так ярко освітлені повним місяцем, що все було видко. Нікогісінько тут не було, крім сотника. Ніщо не рушалося, не відзивалося. Тишина така, як на кладовищі. І з сеї пустки та тишини він утік, як наляканий хлопець.

Дома він повечеряв, випив склянку вина, викурив па-піроску, поклався на ліжко коло теплої печі і усміхнувся сам до себе. Чи не смішно? Коли шрапнелі тріскали над його головою, він був майже спокійний, не втікав, а тут з пустого міста втік. Ніякої небезпеки не було — і він не переміг себе, не йшов помалу вулицями, майже біг, і тільки на ріці, на мості, де вже був вартовий, почав пома-ліше йти. Чорт зна, що се за поява! Нерви! Еге, прокляті нерви, що так часто без розумної причини потрясають цілим тілом, як листком осики, і витручують олівець з руки, так що слова не напишеш, бо не годен...

Одначе, по правді, якого чорта було там лякатися? Такий старий чоловік, півсотні літ уже прожив,— і налякався руїн! Спокійних, тихих, мертвих руїн, освітлених прегарним місячним сяєвом, наче в театрі. Чи се світло так вражало? За містом — гора з чорним лісом, над містом —

темно-синє небо без хмариночки, а тут вулиці мов почорнені і побілені, тінь і світло так різко поділені, що голкою границю поміж ними потягнеш. А може, се тишина так вражала? Було там тихо, страшно тихо,— справді, так тихо, що аж страшно. Чого страшно, сам не знаєш. Дивне діло! Чоловікові не догодиш: раз гуркіт йому страшний, раз тишина... Просто ганьба людській вдачі! Правдивий вояк, мужчина, повинен би в такім випадку перемогти себе, вернутися у місто і пересвідчити самого себе, що се дитинство — лякатися руїн...

Минув якийсь часок, і сотник був знову у мертвім місті. Цим разом зовсім спокійний і дуже уважний: більше бачив, більше чув, більше здогадувався. Ішов головною вулицею задуманий, коли нараз почув любий акорд О-сіиг, потім Б-Берита і знову й-сіиг. Акорди бриніли, як дібрані дзвіночки, десь високо у повітрі. Сотник глянув у сторону божниці, що одна на ціле місто мала бляшаний дах, котрий тепер блистів проти місяця, як срібло. Понад дахом високо побачив малий аероплан, котрий помалеиьки, без ніякого лопоту злетів на вулицю міста, знову заграв три акорди, зложив крила на боки, як орел, потім поїхав ще хвилину на колесах, як самохід, і станув. Сотник не бачив ще такої машини і придивлявся їй цікаво. З літака-самохода вискочив жваво якийсь панок, одягнений як воєнний репортер,— напіввояк, напівзвичайний горожанин,— а другий панок, у шубі, і шофер осталися в машині.

— Вибачайте, добродію,— промовив панок до сотника,— чи добре ми залетіли? Се Карпати?

— Так.

— Ріка Черемош?

— Так.

— All right!1 Ексцеленціє!2—кликнув він, підбігаючи до авто.— Ми на місці. Може, Ексцеленція висядуть?

Ексцеленція скинув шубу і виліз помалу з машини. Мав на собі вояцьку одежу, подібну до англійської. Проти місяця його груди заясніли від різних золотих медалей, звізд, місяців і брильянтів. Мав також і невидані відзнаки: золотий хвіст з короною на огняній стяжці, маленьке брильянтове копито, а з шиї на ленті висіли маленькі емальовані вила в золоті і самоцвітах.

— Вже на місці? — промовив Ексцеленція.— Се гарно, дуже гарно! Ов, що я бачу? Цвяшок? Справді цвяшок! Джек, будьте ласкаві подати мені його!

Репортер підняв з вулиці цвяшок і подав Ексцеленції.

— Чудовий цвяшок! Прегарний! Зараз на привітання наше! Як я тішуся! Джек!

— Слухаю.

— Сфотографуйте мене, як я тішуся!

Джек мав якийсь чудовий маленький апарат кінематографічний. Машинка зашелестіла.

— П'ятсот образків?

— Ні, тисячу!

Джек фотографував, а Ексцеленція реготався, обертав цвяшок на всі боки і оглядав його з такою любов'ю, що аж було смішно.

Сотник дивився, чудувався, але стояв тихо. Нагадував собі, що це тільки дідько тішиться цвяшком, але ж тут стояла Ексцеленція, ще й яка Ексцеленція!

— Е... а се хто там стоїть, пане Джек? — спитав потім Ексцеленція.

— Сотник такої-то й такої армії.

— Та-ак? Сотник? Се гарно, дуже гарно! Може би, він показав нам місто? Але в тім випадку сідаймо! Я пішки не піду. А сей цвяшок я собі сховаю. Ах, який він гарний!

І Ексцеленція сховав цвяшок у золоту портмонетку, прикрашену брильянтами.

Джек попросив сотника до авто. Сотник представився по-військовому, Ексцеленція махнув ласкаво головою — і машина рушила.

— На дах божниці! — приказав Джек шоферові.— Звід-там гарний вид.

Шофер покрутив щось, крила розпростерлися, і за хвилину літак преспокійно стояв на криші. Ексцеленція приложив бінокль до очей:

— Се гарно, дуже гарно! Джек!

— Слухаю, Ексцеленціє!

— Сфотографуйте мене, як я оглядаю місто! Чекайте, я стану там, на комині. Се буде гарно, дуже гарно.

Ексцеленція скочив дуже зручно на високий комин, що сторчав, як з ями, з розвалених мурів сусіднього дому, і стояв там кілька хвилин, поки Джек зробив тисячу знімків. Потім Ексцеленція вернув до літака:

— Джек!

— Слухаю, Ексцеленціє!

— Прошу занотувати: для головного руїнника золотий хвіст на стяжці хоробрості. Для штабу і інших — сорок залізних казаночків першої, другої і третьої класи. В рапортах пошукати, хто це.

— Слухаю, Ексцеленціє!

— А ви, пане сотнику... теє... чи не були би ви ласкаві сказати нам, що се за місто?

Сотник відповів:

— Звичайне містечко, яких повно в Галичині і на Буковині! Шкода, що всіх не зруйновано до основ так, щоб камінь на камені не остався. Се ж погань, якої ніде в світі нема. Перше покоління плакало би, а друге побудувало би щось кращого.

— Цілком слушно! Цілком слушної — замітив Ексцелен-ція з утіхою.— Ваша опінія мені незвичайно подобалася... Одначе тут із гір тягне трохи зимно. Джек, кажіть злетіти знову в місто!

Літак-самохід злетів у місто і покотився дорогою. Перелетів вулицю до двірця залізниці, завернув,— коли несподівано Ексцеленція скрикнув:

— Stop! stop!

Шофер здержав самохід. Ексцеленція вискочив, як хлопчик, і побіг до старої дуплавої верби, що стояла на спадистім березі дороги. Джек, уже без приказу, зараз вийняв апарат і почав фотографувати.

— Ой, яка ж гарна! Яка гарна! Просто розкіш! — при-повідав Ексцеленція і кланявся вербі. Потім обняв її, поцілував і почав лізти у дупло: — Не витримаю, мушу там залізти! А ви, Джек, їдьте собі тим часом і оглядайте місто! Потім вернете до мене.

— Слухаю! — відповів Джек і, коли авто рушило, спитав сотника:

— Ви здогадуєтесь, хто се?

— Так. Якийсь високий старшина у вашім царстві?

— Ну, звичайно, з родини люципера, і через те вже зроду геніальний стратег, хоч без штабу нічогісінько не розуміє.

— А ви, добродію, коли вільно спитати?

— Я ад'ютант. Був колись журналістом, а тепер за Екс-целенцію мушу мислити. Чи є тут справді що цікавого в цім містечку? Бо я маю дати кореспонденцію до пекольної газети і притім, очевидно, звеличати Ексцеленцію, маю дати фотографії до царського кіна,— тим часом мені просто нудно дивитися на сі руїни.

— Як би вам сказати, пане ад'ютанте? — промовив сотник.— Се як з якого становища подивитися на справу. З загальнолюдського становища така руїна — се біда, плач, сльози, брак притулку для тисячів родин, через те недуги, голод, смерть. З малярського або поетичного становища — чудо своєрідної, трагічної краси.

— Слушно,— потвердив ад'ютант, записуючи собі слова сотника.

— Ну, а з вашого пекольного становища — се незвичайна заслуга, за котру не знати чим і як нагородити руїнників. Тут мало ваших відзнак: золотих хвостів і брильянтових копит,— тисячі стратегів міг би ваш цар без сорому прийняти до своєї родини.

— І я так думаю! — потвердив ад'ютант.— Шофер, станьте! Прошу вас, пане сотнику, опишіть мені місто. Пощо маємо сими вуличками тягатися?

— Описати місто? Се була колись вонюча купа брудних буд і смітників. По дахах могла коза півміста обійти. Потім частина згоріла і відбудувалася краще. Погорільці дістали великі запомоги. Се так подобалося іншим мешканцям, що вони помалу спалили решту міста, дістали також великі запомоги з Австрії і Америки і вибудували містечко, хоч трохи подібне до західноєвропейських.

— Прекрасно! — замітив Джек, записуючи.

— 1 ось, коли вже містечко було готове, прийшла війна і знову зруйнувала його. Найгірше те, що тепер ледве чи дасть хто запомогу.

— Однак чи є тут що інтересне?

— Нема нічого. Отеє, що тут бачите, є на кождій вулиці: спалені і порозбивані доми без криш і стель, без вікон, без дверей; тільки пивниці, мабуть, цілі. Мене тут найбільше вражає ця мертвота, тишина, могильний спокій.

— Дійсно! — відповів Джек і записав собі: "могильний спокій".— Та-ак! Ну, вертаймо до Ексцеленції! Ха-ха! Знаєте, сей старий дурень, як побачить дуплаву вербу, зараз залюблюється. Я сам сфотографував йому вже з тисячу таких верб. Просто нещастя з ідіотом! Залізе у вербу і сидить там годинами, а ти жди! Він і сьогодні там забавиться. Знаєте

що? Нехай там сатана сидить ще у вербі, а ми політаємо собі тим часом горою, понад містом...

— Прошу, се цікаво...

Машина злетіла просто вгору, як жайворонок. Місто виглядало тепер як долина, закидана величезними скринями, до неба отвертими, усередині чорними. Тільки світло місяця додавало дивної краси сій долині смерті.

Літак піднісся ще вище. Сотник вихилився з нього, щоби оглянути всю околицю, коли нараз під літаком побачив білу хмарку. По хвилині щось тріcло у резервуарі машини і явилася маленька полумінь.

— Пропали ми! — скрикнув він.— Літак поцілений! — і вискочив стрімголов з літака.

Упав на поміст своєї кімнати. Його ліжко було закоротке і все, коли БІН хотів простягнутися, розпадалося. Звичайно, як на квартирах.

— Нехай то чорт побере! — закляв він, встаючи з помосту.

Слово "чорт" нагадало йому вечірній прохід, мертве місто і дивний сон; однак тепер він мав важніше діло: треба було зладити леговище на помості, щоби проспати решту ночі. Тільки коли знову положився, згадав мертве місто і подумав собі, що пекольні сили справді мають чим тішитися.

[1919-1920]